

Albrecht Dürer (1471–1528), *Leżąca lwica*, Gabinet Rycin BUW, Zbiór Królewski Stanisława Augusta.

Fot. za: S. Sawicka, T. Sulerzyska, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1960, il.1

WANDA MARIA RUDZIŃSKA

NIE TYLKO LWICA

O stratach wojennych w zbiorach specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie

ON WARTIME LOSSES IN THE SPECIALIST COLLECTION OF THE UNIVERSITY OF WARSAW LIBRARY

In 1939 the University of Warsaw Library was the largest one in the country. It had a rich collection of liberal arts books and a precious specialist collection, including old prints, manuscripts, as well as an art collection in its Cabinet of Drawings which was the oldest and largest one amassing graphic art and drawings in Poland. During the war and the German occupation in the years 1939 – 1945, the Library lost a significant part of its most valuable collection – about 60% of the graphic arts from the Cabinet of Drawings and about 95% of the drawings collection.

W 1939 r., w przededniu wybuchu II wojny światowej, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie [BUW] była największą biblioteką w kraju. O jej randze i znaczeniu przesądzała nie tylko wielkość zbiorów, liczących wówczas blisko milion jednostek, ale także charakter tych zasobów, obejmujących cenne księgozbiory historyczne (królewskie, magnackie, klasztorne, mieszczańskie i profesorskie) oraz zbiory specjalne, które tworzyły i wzbogacały księżnicę od początku jej istnienia. Wśród kolekcji, których znaczenie daleko wykraczało poza granice Polski, znajdowały się zbiory artystyczne BUW, zgromadzone w Gabinetecie Rycin.

W dziejach warszawskiej Biblioteki Uniwersyteckiej¹, założonej w 1817 r., lata pomyślnego rozwoju przeplatały się z dramatycznymi okresami, kiedy jej byt był zagrożony, a zbiory konfiskowane, przemieszczane, narażone na zniszczenie i utratę. Po upadku powstania listopadowego władze carskie skonfiskowały i w 1832 r. wywoziły do Petersburga znaczną część zbiorów Biblioteki (zwłaszcza obcojęzycznych), cały Gabinet Rycin, kolekcję numizmatyczną, a także katalogi i inwentarze. Z kolei w 1915 r., w ramach ewakuacji Uniwersytetu podczas I wojny światowej, wywiezione zostały do Rostowa nad Donem inkunabuły, rękopisy, część inwentarzy i archiwum bibliotecznego. Wymienione skonfiskowane i ewakuowane kolekcje rewindykowano w latach 20. na mocy traktatu ryskiego. W tym czasie zbiory powiększały się także o liczne nowe nabytki, a Biblioteka intensywnie rozwijała się wraz z odrodzonym Uniwersytetem.

Wybuch II wojny światowej zakończył krótki okres normalnego funkcjonowania uniwersyteckiej księżnicy w dwudziestoleciu międzywojennym. Lata 1939–1945 stały się w jej dziejach okresem najbardziej tragicznym, kiedy to jej zbiory poniósł niepowetowane straty, zwłaszcza w zakresie zbiorów specjalnych.

Losy Biblioteki Uniwersyteckiej w okresie wojny i okupacji, w tym dane dotyczące utraconych w tym czasie zbiorów, były przedmiotem wielu różnych publikacji – monografii, katalogów, wspomnień

Albrecht Dürer (1471–1528),
Exlibris Willibalda
Pirkheimera,
1513 (1503?), Gabinet
Rycin BUW, Zbiór
Stanisława Kostki
Potockiego.
Fot. za:
S. Sawicka,
T. Sulerzyska,
*Straty w rysunkach
z Gabinetu Rycin
Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie
1939–1945*,
Warszawa 1960, il.4

uczestników wydarzeń, źródłowych raportów, a także konferencyjnych referatów i okolicznościowych artykułów. Stanowią one podstawową bazę informacyjną, z której korzystano także przy opracowaniu niniejszego tekstu².

Latem 1939 r. prowadzono w BUW prace zabezpieczające zbiory w takim zakresie, w jakim było to możliwe. Dostępnymi środkami starano się zapewnić ochronę przeciwpożarową – na dachu i na każdym piętrze Biblioteki ustawiono worki i skrzynie z piaskiem, umieszczono także wszędzie gaśnice. Oprócz tych działań skupiono się przede wszystkim na przemieszczeniach zbiorów wewnątrz gmachu: m.in. z bardziej zagrożonych kondygnacji Biblioteki przenoszono zbiory do bezpieczniejszych miejsc w podziemiach. Dotyczyło to głównie zbiorów specjalnych: najcenniejsze kolekcje i obiekty z Gabinetu Rycin, wybrane rękopisy i stare druki umieszczono w piwnicach oraz w magazynie książek.

We wrześniu 1939 r., a przede wszystkim podczas bombardowań Warszawy, Bibliotekę chroniła grupa jej pracowników, kierowana przez dyrektora Adama Lewaka i kustosza Tadeusza Makowieckiego, którzy zorganizowali załogę pełniącą stałe, całodobowe dyżury. Dzięki wysiłkowi i poświęceniu pracowników Biblioteki uratowano zbiory przed pożarem w tych tragicznych dniach.

Działania wojenne, jak się wkrótce miało okazać, były tylko jednym z czynników zagrażających zbiorom warszawskim i polskiemu dziedzictwu kulturowemu. Równie groźny stał się rabunek dóbr kultury, w szczególności zbiorów artystycznych, realizowany przez funkcjonariuszy niemieckiej administracji okupacyjnej.

W Generalnym Gubernatorstwie powołano Urząd Specjalnego Pełnomocnika do Sporządzenia Spisu i Zabezpieczenia Dzieł Sztuki i Zabytków Kultury (Sonderbeauftragte für die Erfassung und Sicherung der Kunst- und Kulturschätze). Pełnomocnik Specjalny, Kajetan Mühlmann, realizował swą misję przy udziale dwóch grup współpracowników. W Warszawie, w listopadzie i grudniu 1939 r., akcję „zabezpieczania” dzieł sztuki prowadziła Grupa Północna, którą kierował Josef Mühlmann, przyrodni brat Kajetana. Jej działalność dotyczyła przede wszystkim muzeów, z uwagi jednak na zainteresowanie artystycznymi zbiorami Gabinetu Rycin³, zjawiała się ona także kilkakrotnie w BUW, w tym 21 i 22 listopada oraz 14 grudnia.

Podczas tych „wizyt” komisja zabrała łącznie 17 103 ryciny i rysunki luźne, 18 woluminów z rycinami, 6 woluminów z rysunkami. Najstarszym zabranym wówczas obiektem, który stał się symbolem strat wojennych Gabinetu Rycin BUW, była *Leżąca lwica*⁴, rysunek Albrechta Dürera zarekwirowany razem z dwoma innymi pracami tego artysty obok setek innych rysunków, dzieł dawnych mistrzów różnych szkół europejskich. Komisja zabrała również obejmujący tysiące rycin królewski zbiór grafiki europejskiej z XVI–XVIII w. (zmontowany na tzw. kartach królewskich, w 162 zabytkowych tekach oprawnych w skórę ze złoczeniami), woluminy z rycinami Giovanniego Battisty Piranesiego, a także m.in. woluminy rękopisów *Ordres de marches et de batailles* zawierające mapy wojskowe z XVII w., pudła i teki z rysunkami architektonicznymi oraz akwarele Zygmunta Vogla, gwasze Friedricha A. A. Lohrmanna i Jana Chrystiana Kamsetzera, przedstawiające pałac w Łazienkach i Zamek Ujazdowski w Warszawie.

Zbiory „zabezpieczone” służyć miały wzbogaceniu kolekcji artystycznych Rzeszy, w tym planowanego muzeum w Linzu.

Kolejnym zagrożeniem dla zbiorów stało się powołanie lipcu 1940 r., zgodnie z wytycznymi Głównego Zarządu Bibliotek w GG, Staatsbibliothek Warschau [Biblioteki Państwowej]. Biblioteka ta, której komisarycznym kierownikiem został Wilhelm Witte, składać się miała docelowo z trzech oddziałów o ściśle określonym profilu: Oddział I (BUW) – biblioteka ogólnie naukowa, zbiory obcojęzyczne; Oddział II (Biblioteka Narodowa) – zbiór poloników od 1801 r., Oddział III (Biblio-

Jean Marc Nattier (1685–1766), *Głowa kobiety*, Gabinet Rycin BUW, Zbiór Królewski Stanisława Augusta. Fot. za: S. Sawicka, T. Sulerzyska, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1960, il.16

Hans Baldung Grien (1484/1485 – 1545), *Odpoczywająca para*, Gabinet Rycin BUW, Zbiór Stanisława Kostki Potockiego. Fot. za: S. Sawicka, T. Sulerzyska, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1960, il. 5

teka Ordynacji Krasińskich w gmachu przy ul. Okólnik 9) – zbiory specjalne, w tym inkunabuty i polonika do 1800 r. włącznie.

Zorganizowanie Staatsbibliothek wymagało dokonania poważnych przemieszczeń zbiorów pomiędzy bibliotekami, co nie tylko naruszało integralność posiadanych przez nie zasobów i rozbijało historyczne kolekcje, lecz także narażało je na uszkodzenia i zniszczenia, bowiem transport często odbywał się w nieodpowiedni sposób (odkrytymi wozami, w deszczu).

Z Biblioteki Uniwersyteckiej przewieziono ostatecznie do Oddziału III inkunabuty, zbiór map oraz większość zbioru rękopisów. Z pozostałych zasobów Gabinetu Rycin przetransportowano grafikę polską i obcą oraz nowoczesne rysunki polskie i obce w teczkach formatu II, część zbioru Warszawskiego Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, grafikę europejską ze zbioru Stanisława Kostki Potockiego (plansze niezmontowane), wybrane pudła z rysunkami architektonicznymi ze zbioru Stanisława Augusta oraz dwie teczki z projektami Tylmana z Garmeren, ponadto część biblioteki królewskiej, woluminy i teki wydawnicze z oryginalnymi rycinami. Wraz z wymienionymi zbiorami przewieziono także m.in. inwentarze i katalogi kartkowe, materiały do przygotowywanych wydań katalogów kolekcji oraz dokumentację fotograficzną

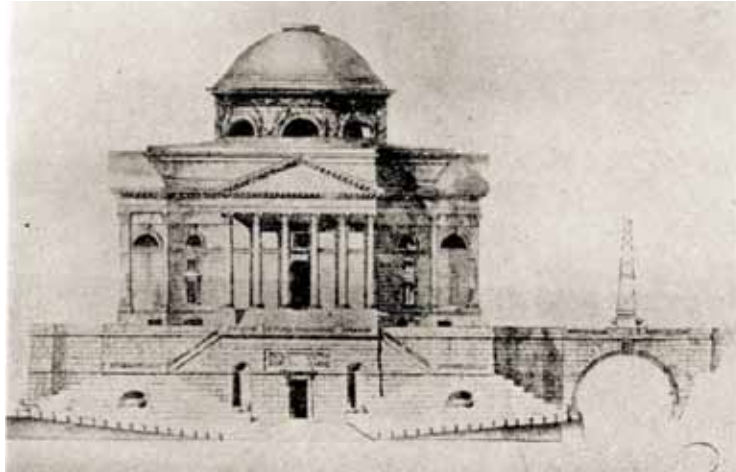
Skomasowane zbiory specjalne Biblioteki Uniwersyteckiej, Biblioteki Narodowej i Biblioteki Ordynacji Krasińskich, zgromadzone w gmachu przy ul. Okólnik jako zasób Oddziału III Staatsbibliothek Warschau, zostały zniszczone w październiku 1944 r., po kapitulacji Powstania Warszawskiego, celowo podpalone przez jednostkę Wehrmachtu – Brandkommando.

W obliczu całkowitej zagłady miasta, które po zaprzestaniu działań wojennych miało zostać z rozkazu Hitlera zrównane z ziemią, podjęta została decyzja o ratowaniu zbiorów Biblioteki i ich częściowej ewakuacji w ramach tak zwanej akcji pruszkowskiej.

Łącznie wywieziono wówczas z Biblioteki ponad 120 000 woluminów książek, a także pewną liczbę obiektów z Gabinetu Rycin. Większość ewakuowanych materiałów trafiła poza granice GG, do Garbicza i Adelinia na terenach Ziemi Lubuskiej i Dolnego Śląska, przynależnych do Rzeszy; część przewieziono do baraków warsztatów kolejowych, zamienionych na obóz (Dulag) w Pruszkowie pod Warszawą.

Tuż po zakończeniu działań wojennych rozpoczęto rewindykację zbiorów. Odzyskano część zasobów skonfiskowanych w 1939 r. i ewakuowanych na przelocie lat 1944/1945, które znalazły się m.in. w składach na Wawelu w Krakowie, w Bibliotece Schaffgotschów w Cieplicach, a przede wszystkim – w Pruszkowie, Adelinie, Garbiczu, a także w Fischhornie (Austria). Ostatnia partia druków i nielicznych rękopisów powróciła w połowie 1947 r. z Moskwy.

Według statystyk opublikowanych w 1994 r., straty wojenne Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie wyniosły łącznie 130 000 jednostek (14% stanu z 1939 r., który wynosił 820 000 druków,

Jakub Kubicki (1758–1833), Warszawa. Projekt konkursowy Świątyni Opatrzności, ok. 1791, Gabinet Rycin BUW, Zbiór Stanisława Patka. Fot. za: S. Sawicka, T. Sulerzyska, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1960, il. 61

Antoine Watteau (1684–1721), *Stojąca kobieta zwrócona bokiem*, Gabinet Rycin BUW, Zbiór Stanisława Kostki Potockiego. Fot. za: S. Sawicka, T. Sulerzyska, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1960, il. 17

4132 rękopisy oraz 103 604 rysunki i ryciny).

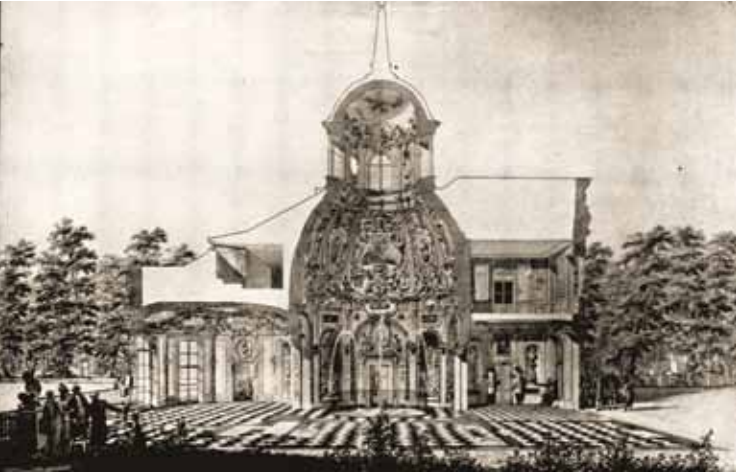
W poszczególnych rodzajach zbiorów specjalnych utracono: 1101 woluminów starych druków (218 inkunabutów spalonych na Okólniku oraz druki będące przedwojennymi depozytami w Bibliotece Narodowej i w Centralnej Bibliotece Wojskowej, które uległy zniszczeniu razem ze zbiorami tych bibliotek), 1477 jednostek zbiorów kartograficznych (spalone na Okólniku), 15 134 jednostki muzykaliów (przedwojenny depozyt w Bibliotece Narodowej, zniszczony wraz z jej zbiorami).

Najdotkliwsze i niepowetowane straty poniesione przez Bibliotekę obejmują zbiory specjalne o charakterze historycznym i artystycznym: 3840 jednostek rękopisów (ok. 95% utraconego zasobu) oraz 60 000 jednostek zbiorów graficznych (ok. 60% utraconego zasobu). Większość utraconych rękopisów spłonęła na Okólniku, w październiku 1944 r. Straty w grafice i rysunkach obejmują, obok zbiorów spalonych na Okólniku, także obiekty, które zostały bezpowrotnie skonfiskowane przez

Urząd Specjalnego Pełnomocnika do Sporządzenia Spisu i Zabezpieczenia Dzieł Sztuki i Zabytków Kultury w listopadzie i grudniu 1939 r.

Utracone zasoby rękopiśmienne zawierały bezcenne, niezbadane i niewykorzystane materiały źródłowe dotyczące historycznego dziedzictwa Polski – archiwalia i zbiory instytucji państwowych, miejskich i kościelnych, kodeksy średniowieczne, rękopisy nowożytne, autografy pisarzy polskich. Były to m.in. fragmenty larchiwum Komisji Edukacji Narodowej oraz archiwum gabinetowego Stanisława Augusta, spuścizna po Janie Chrzycielu Albertrandim, obszerne materiały do dziejów szkolnictwa XVIII i XIX wieku, a także diariusze sejmowe, pisma rokoszowe z początku XVI w., korespondencja polityczna z okresu wojen szwedzkich, autografy królewskie, liczne *silva rerum*.

W zbiorach Gabinetu Rycin najdotkliwiej ucierpiąta kolekcja królewska Stanisława Augusta. Z zespołu 163 ozdobnych tek

Jan Chrystian Kamsetzer (1753–1795), *Warszawa. Łazienka Stanisława Herakliusza Lubomirskiego, przekrój podłużny, 1776*, Gabinet Rycin BUW, Zbiór Królewski Stanisława Augusta. Fot. za: S. Sawicka, T. Sulerzyska, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1960, il.56

z rycinami zachowało się tylko 67, a zawartość tych, które odzyskano, często okazywała się niekompletna; nieraz stanowiło ją kilka lub kilkanaście rycin. Niektóre teki były zniszczone, przestrzelone, podarte, zdeptane i zabłocone; nierzadko odnajdywano tylko fragmenty kart królewskich lub rycin. Utracono 18 tek z portretami, prawie wszystkie teki poświęcone scenom ze Starego i Nowego Testamentu, dziewięć tek ze scenami rodzajowymi i pojedyncze teki poświęcone różnorodnej tematyce.

W zakresie rysunków artystycznych i architektonicznych ze wszystkich kolekcji Gabinetu Rycin straty wyniosły ok. 4000 obiektów.

Ze szkoty francuskiej zaginęły m.in. rysunki *Pokłon pasterzy* oraz *Fantastyczne ruiny Panteonu* Huberta Robert, *Głowa kobiety* Jean-Marc Nattiera, *Potyczka* Jacquesa Courtois zw. Le Bourguignon, szkic Jacquesa Callota, dwa rysunki przypisane Antoine Watteau, w tym *Stojąca kobieta zwrócona bokiem*, a także rysunki François Bouchera i Jean-Honore Fragonarda.

Szczególnie dotkliwe straty odnotowano w szkole flamandzkiej i holenderskiej. Został zniszczony piękny, barwny pejzaż Jana van Goyen, zaginęły datowany i sygnowany rysunek Philipsa Konincka *Mardocheusz przed Ahasverusem*, trzy rysunki Abrahama Bloemaerta, rysunek Bartholomaeusa Sprangera oraz znane już z publikacji dzieło Pietera Cornelisza Kunsta *Chrystus uzdrowia paralityka nad sadzawką Betsaida*. Ponadto zaginęły prace takich artystów, jak m.in. Anthonie Waterloo, Herman Saffleven, Jacob van der Ulft, Hendrik Verschuring, Roelant Savery, Casper Luyken, Gerard de Lairese.

Z rysunków włoskich zaginęły piękny rysunek Luca Cambiaso *Ecce Homo*, cenne i interesujące cztery projekty dekoracji teatralnych i dwie inne kompozycje Ferdinanda Galli-Bibieny, szkic Piera Franceso Moli oraz rysunki, których autorami byli m.in. Donato Creti, Simone Cantarini, Baldassare Franceschini czy Francesco Casanova.

Pośród rysunków szkoty niemieckiej utracono tak cenne obiekty, jak trzy prace Albrechta Dürera: *Leżąca lwica*, *Najświętsza Maria Panna z Dzieciątkiem* oraz *Exlibris* Willibalda Pirkheimerera, rysunek Hansa Baldunga Griena *Odpoczywająca para*, a także dwa rysunki przypisywane Hansowi Holbeinowi.

Wyjątkowo bolesne dla zbioru są straty w polonicach, w dziele rysunków architektonicznych. Między innymi zaginęły duży zespół projektów Świątyni Opatrzności w Warszawie [głównie autorstwa Jakuba Kubickiego, ale też i Jana Chrystiana Kamsetzera], zagładzie uległy liczne projekty ilustrujące zarówno ruch budowlany w Polsce w okresie Stanisława Augusta, jak i reprezentujące twórczość wybitnych architektów tej epoki. Wśród zaginionych plansz znalazły się także cenne rysunki dotyczące architektury obcej, która niekiedy służyła za wzór dla realizacji

w Polsce, a zazwyczaj świadczyła o zainteresowaniach polskich kolekcjonerów, w pierwszym rządzie króla Stanisława Augusta. Osobną grupą wśród utraconych rysunków architektonicznych są szkice i projekty Tylmana z Gameren, łącznie 207 kart, które sptonęły w 1944 r. Były to prawie wszystkie jego projekty dotyczące budynków na prowincji oraz architektury miast poza Warszawą, m.in. zniszczeniu uległ zespół 22 rysunków do kościoła św. Anny w Krakowie, a także projekty pałaców, m.in. prymasa Radziejewskiego w Nieborowie, Sieniawskich w Łubnicach, Rejów w Przectawiu, czy Branickich w Białymstoku.

Jak wspomniano, ostatnie rewindykowane obiekty powróciły do Biblioteki w 1947 r. Na więcej śladów utraconych zbiorów nie natrafiono.

Obecnie zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie liczą trzy miliony jednostek i są jednym z trzech największych księgozbiorów naukowych i uczelnianych w kraju. Obok bogatych zasobów piśmiennictwa, zwłaszcza w zakresie nauk humanistycznych, obejmują one blisko pięćset tysięcy jednostek zbiorów specjalnych, na które składają się wyodrębnione zasoby Gabinetu Rycin, Gabinetu Rękopisów, Gabinetu Starych Druków, Gabinetu Zbiorów Kartograficznych, Gabinetu Zbiorów Muzycznych oraz Gabinetu Dokumentów Życia Społecznego. W znacznej mierze są to obiekty zabytkowe – wiele pojedynczych dzieł, a także większe ich zespoły, w tym kolekcje historyczne, ma charakter unikatowy. Zbiory te, w kontekście ich wartości historycznej i artystycznej oraz znaczenia dla dziedzictwa kulturowego, zostały uznane za podstawę narodowego zasobu bibliotecznego w BUW.

PRZYPISY

¹ Założona w 1817 r. jako Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim, stawała się kolejno Biblioteką Rządową, Biblioteką Główną, Cesarską Biblioteką Uniwersytecką i ostatecznie Biblioteką Uniwersytecką w Warszawie. Historię Biblioteki omawiają m.in.: H. Kozerska, *Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832–1871: Biblioteka Rządowa, Okręgu Naukowego, Główna*, Warszawa 1967; O. Błażejewicz, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie: 1871–1915*, Warszawa 1990; W. Sokotowska, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1959; *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie w latach 1945–1980*, praca zbiorowa pod red. A. Mężyńskiego, przy współpr. A. Bednarz, Warszawa 1998.

² M.in.: W. Sokotowska, dz. cyt.; H. Kozerska, *Straty w zbiorze rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w czasie I i II wojny światowej*, Warszawa 1960; S. Sawicka, T. Sulerzyska, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej 1939–1945*, Warszawa 1960; W.M. Rudzińska, *Z kart historii Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Lata 1939–1945*, w: *Biblioteki warszawskie w latach 1939–1945*, pod red. H. Łaskarzewskiej i A. Mężyńskiego, Warszawa 2010, [Sesje Varsavianistyczne, zeszyt 19], s. 83–100. Wiele o BUW w tym okresie także m.in. w: *Walka o dobrą kulturę. Warszawa 1939–1945*. Księga zbiorowa pod redakcją Stanisława Lorentza, Warszawa 1970, t. 1, t. 2; *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 r. Wstępny raport o stanie wiedzy*. Cz. I: Analiza, Cz. II: Tablice, [aut.] B. Bieńkowska [i in.], red. nauk. A. Mężyński, Warszawa 1994; *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych = Wissenschaftliche Bibliotheken im Generalgouvernement in den Jahren 1939–1945. Ausgewählte Quellendokumente* wybór i oprac. A. Mężyński przy współpr. H. Łaskarzewskiej, Warszawa 2003; A. Mężyński, *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*, Warszawa 2010.

³ Założony w 1818 r., podstawę jego zbiorów stanowiła królewska kolekcja grafiki i rysunków Stanisława Augusta Poniatowskiego, nabyta od jego spadkobierców dla Uniwersytetu Warszawskiego. Gabinet Rycin BUW jest najstarszym publicznym zbiorem graficznym w kraju, a do 1939 r. był także największym. Jego historię i zbiory omawiają m.in.: Z. Batowski, *Zbiór graficzny w Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa 1928; T. Sulerzyska, *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie*. Gabinet Rycin, w: *Polskie kolekcjonerstwo grafiki i rysunku*, red. nauk. M. Mrozińska i S. Sawicka, Warszawa 1980, s. 112–132; E. Budzińska, *Gabinet Rycin*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie w latach 1945–1980*, pod red. A. Mężyńskiego, przy współpr. A. Bednarz, Warszawa 1998, s. 253–268; T. Kossecka, *Gabinet Rycin króla Stanisława Augusta*, Warszawa 1999; J. Talbierska, *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1818–1832*, w: *Ars et educatio. Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego*, red. nauk. J. Miziołek, Warszawa 2003, s. 399–415; W. M. Rudzińska, *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1832–2002*, w: *Ars et educatio. Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego*, red. nauk. J. Miziołek, Warszawa 2003, s. 417–430.

⁴ E. Budzińska, *Warszawskie rysunki Dürera*, „Cenne, bezcenne/utracone”, nr 4 [10] 1998, s. 20–22; W. Kalicki, *Stara lwica mocno śpi. Sztuka zagrabiona*, „Gazeta Wyborcza. Magazyn”, nr 5 [465], 2002, sw. 18–24.